

Ένα «παράδειγμα» συλλογικής φιλοσοφικής εργασίας

Πώς μπορεί να αναπτυχθεί ο διάλογος στους κόλπους μιας κοινότητας στοχαστών που βρίσκεται σε εγρήγορση

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ (ΕΠΙΜ.)

Η χρήση παραδειγμάτων στη φιλοσοφία

«ΕΚΚΡΕΜΕΣ», ΕΥΡΩ 16

Ένα από τα αντεπιχειρήματα που θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς στην άποψη ότι η φιλοσοφία είναι μια αφηρημένη, αυτο-αναφορική δραστηριότητα, που δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα, είναι η προσφυγή πολλών μεγάλων φιλοσόφων σε παραδείγματα προκειμένου να υποστηρίξουν, να τεκμηριώσουν ή να εξεικονίσουν τις φιλοσοφικές τους θέσεις. Ο αριστοτελικός τραγέλαφος και το κερί του Ντεκάρτ αποτελούν δύο μόνο από τα παραδείγματα που έγιναν διάσημα στην ιστορία της φιλοσοφίας.

Θα περίμενε λοιπόν κανείς η φιλοσοφική χρήση των παραδειγμάτων να έχει απασχολήσει επανειλημμένως τους φιλοσόφους. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η επιμελήτρια της έκδοσης Κατερίνα Ιεροδιακόνου, στη σύντομη αλλά περιεκτική εισαγωγή της, «φαίνεται να είναι η πρώτη φορά στη διεθνή βιβλιογραφία που επικεντρώνεται το ενδιαφέρον μιας ομάδας μελετητών σε αυτή τη θεματική» (σ. 13). Η επιμελήτρια διαπιστώνει επίσης την πολλαπλή λειτουργία που μπορούν να επιτελούν τα παραδείγματα στη φιλοσοφία, αφού «δεν χρησιμοποιούνται μόνο για να αποσαφηνίσουν τον φιλοσοφικό λόγο, αλλά συχνά τον δομούν, τον σχηματοποιούν, μερικές φορές τον υπεραπλουστεύουν, άλλοτε τον πλουτίζουν και άλλοτε τον παγιώνουν» (σ. 14).

Η πολλαπλή αυτή λειτουργία αναδεικνύεται στο πρώτο κείμενο της συλλογής, στο οποίο ο Παύλος Καλλιγιάς αναζητεί στοιχεία μιας γενεαλογίας του παραδείγματος στην ομηρική ποίηση, στη ρητορική παράδοση και, κυρίως, στους πλατωνικούς διαλόγους. Η εξέλιξη της πλατωνικής φιλοσοφίας μπορεί εδώ να παρασταθεί ως μετάβαση από την υποβοηθητική, αποσαφηνιστική λειτουργία των παραδειγμάτων ενός Σωκράτη που εμμένει στην άγνοιά του (πρώιμοι διάλογοι) σε μια χρήση τους στη μεσαία περίοδο, που ενώ εκ πρώτης όψεως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «παραπλανητική», παραπέμπει εντούτοις σε ένα «περισσότερο δυσεξιχνίαστο μεταφυσικό βάθος». Στην ύστερη πλατωνική φιλοσοφία, τέλος, το παράδειγμα φαίνεται να λειτουργεί ως «μεθοδολογικό πρότυπο, αλλά και ως παραινετικό εργαλείο» (σ. 29). Σε όλες αυτές τις λειτουργίες, βέβαια, ο Πλάτων αντιδιαστέλλει διαρκώς το παράδειγμα προς το «νοητόν» που αυτό δηλώνει και που αποτελεί αντικείμενο της πραγματικής «επιστήμης». Η εξέλιξη αυτή κο-

ρυφώνεται στη νεοπλατωνική φιλοσοφία (Πλωτίνος, Δαμάσκιος), με την οποία ολοκληρώνεται η ανάλυση του Καλλιγά.

Η Κατερίνα Ιεροδιακόνου, με τη σειρά της, επικεντρώνεται στον ρόλο των παραδειγμάτων στην αριστοτελική λογική, με ιδιαίτερη έμφαση στα «Αναλυτικά» πρότερα. Η παρατήρηση ότι στο έργο αυτό η πλειονότητα των παραδειγμάτων προέρχεται από τη Βιολογία φαίνεται να τεκμηριώνει την υπόθεση ότι η επιστήμη αυτή είναι πιθανότατα παραδειγματική για τη συγκρότηση της αριστοτελικής λογικής. Η συγγραφέας δείχνει ότι ο ρόλος των λογικών παραδειγμάτων δεν περιορίζεται στην αποσαφήνιση, αλλά εκτείνεται και στην ίδια την απόδειξη. Υπάρχουν περιπτώσεις, όπως αυτές που η σύγχρονη λογική περιγράφει ως «αντεπιχείρημα» ή «αντιπαράδειγμα», όπου η παράθεση ενός και μόνο παραδείγματος αρκεί για να αποδείξει ότι κάτι μπορεί να ισχύει ή ότι κάτι είναι αδύνατο να ισχύει. Τέτοιες αποδείξεις αποτελούν το περιεχόμενο μιας διαδικασίας που χαρακτηρίζεται από τον Αριστοτέλη «έκθεσις».

Στο φιλοσοφικό σύμπαν του Βιτγκενστάιν μας μεταφέρει η μελέτη της Βάσως Κιντή και της Φαίης Ζήκα. Η «θεραπευτική» αποστολή του Αυστριακού φιλοσόφου αποτυπώνεται και στην αντίληψη που έχει για το παράδειγμα: «Η κυριότερη αιτία των φιλοσοφικών παθήσεων -η μονομερής δίαιτα: το να τρέφεις τη σκέψη σου με ένα μοναδικό είδος παραδειγμάτων». Ενώ στον πρώιμο «Tractatus» η έλλειψη παραδειγμάτων δεν είναι τυχαία, αλλά αποτυπώνει τα αδιέξοδα του λογικού θετικισμού, στις ύστερες «Φιλοσοφικές Έρευνες» ο ρόλος του παραδείγματος (Beispiel) είναι ουσιαστικός, αλλά και ολοκληρωτικά διαφορετικός από την παραδοσιακή χρήση του. Οι διαφορές μεταξύ «δείγματος» και «υποδείγματος» (όροι με τους οποίους οι δύο συγγραφείς αποδίδουν τα Muster και Paradigma του Βιτγκενστάιν, αντίστοιχα) δεν προκύπτουν από διαφορετικές ιδιότητες, αλλά είναι αποκλειστικά «διαφορές χρήσης και πρακτικής» (σ. 90). Τα παραδείγματα επιτρέπουν την εποπτική αποτύπωση των κανόνων του γλωσσικού παιγνίου με έναν τρόπο που όχι απλώς εκφεύγει της παραδοσιακής ουσιοκρατίας, αλλά και την υπονομεύει εκ βάθρων.

Τον ρόλο των παραδειγμάτων στο πλαίσιο της ηθικής φιλοσοφίας εξετάζει ο Στέλιος Βιρβιδάκης. Ακολουθώντας τη διάκριση τεσσάρων διαφορετικών τύπων, των πραγματικών, υποθετικών, φανταστικών και λογοτεχνικών παραδειγμάτων, εξετάζει τη λειτουργία τους στο πλαίσιο, αφενός, των κανονιστικών ηθικών προσεγγίσεων και αφετέρου, των λεγόμενων μετα-ηθικών διερευνήσεων, οι οποίες περιορίζονται σε μια ουδέτερη ανάλυση του χαρακτήρα του ηθικού λόγου. Ενώ οι δύο πρώτοι τύποι παραδειγμάτων εμφανίζονται ως απαραίτητοι σε κάθε ηθική θεώρηση, τα φανταστικά παραδείγματα αποδεικνύονται συχνά «άσχετα με δυνατές μορφές ανθρώπινης συμπεριφοράς» (σ. 114),

αποκαλύπτοντας απλώς τον δημιουργικό οίστρο της φαντασίας όσων τα επινοούν. Αλλά και τα λογοτεχνικά παραδείγματα βασίζονται πάντα σε μια αισθητική και ηθική προ-επιλογή διαρκώς εκτεθειμένη σε αντιπαραδείγματα, ενώ δεν είναι σπάνια η διάσταση μεταξύ του αισθητικού επιτεύγματος και της ηθικής θεώρησης που διέπει το λογοτεχνικό έργο. Σε κάθε περίπτωση, η αναγκαιότητα και το εύρος χρήσης των παραδειγμάτων στο πεδίο της ηθικής θα μπορούσε να υπονομεύσει την ίδια τη διάκριση εμπράγματης ηθικής και μετα-ηθικής, όπως εν τέλει υποδεικνύει η επιχειρηματολογία του Βιρβιδάκη.

Σε ένα χωρίο του πλατωνικού διαλόγου «Θεαίτητος» η γνώση ορίζεται ως «αληθής δόξα μετά λόγου». Τα τρία αυτά στοιχεία, η πεποίθηση, η αλήθεια και η δικαιολόγηση, θεωρήθηκαν έκτοτε αναγκαίες νοηματικές πτυχές της έννοιας της γνώσης. Όπως όμως έδειξε το 1963 σε ένα περίφημο δισέλιδο κείμενό του ο E. Gettier, οι τρεις αυτές πτυχές δεν μπορούν να θεωρηθούν επαρκείς για τον ορισμό της γνώσης. Το αντιπαραδείγμα του Gettier, αλλά και άλλα παραδείγματα που κατατέθηκαν στο πλαίσιο μιας διαμάχης που ακόμη συνεχίζεται, αποτελεί το θέμα της συμβολής στον τόμο του Άρη Κουτούγκου, ο οποίος συντάσσεται με μια νέα «παραδειγματική» οπτική που θα αντικαταστήσει την παραδοσιακή γνωσιοθεωρία.

Έναν άλλο τύπο παραδείγματος, εκείνον της μορφής και του έργου του Σωκράτη ως σημείου αναφοράς της νεότερης φιλοσοφίας, εξετάζει ο Γιάννης Πρελορέντζος. Μέσα από την παράθεση πληθώρας στοιχείων και αναφορών, ο αναγνώστης αποκομίζει μια εικόνα όχι μόνο του εύρους των σωκρατικών επιδράσεων, αλλά και της απόστασης που χωρίζει τις ερμηνείες και τις στρατηγικές οικειοποίησης αυτού του παραδείγματος.

Την παραδειγματική σημασία του «Tractatus» για τον αυτοπροσδιορισμό της φιλοσοφίας ως «διευκρινιστικής δραστηριότητας» και όχι ως θεωρητικού συστήματος εκθέτει ο Αριστείδης Μπαλτάς σε ένα στοχαστικό δοκίμιο με το οποίο κλείνει ο τόμος. Το «Tractatus» αποτυπώνει μια ακραία αντίληψη «εμμένειας», σύμφωνα με την οποία «βρισκόμαστε αναπόδραστα μέσα στον κόσμο, μέσα στη σκέψη και μέσα στη γλώσσα», και επομένως αδυνατούμε να ομιλήσουμε από ένα εξωτερικό σημείο «για» τον κόσμο, τη σκέψη ή τη γλώσσα (σ. 227). Από αυτήν ακριβώς τη σκοπιά μπορεί ο Βιτγκενστάιν να χαρακτηρίσει σώμα «ανοησιών» ολόκληρο το σύνολο της φιλοσοφικής παράδοσης, στον βαθμό που αυτή αποτελεί μια διαδρομή απόρριψης της λογικής της εμμένειας. Η «θεραπευτική» δραστηριότητα του «Tractatus» συνίσταται σε μια επιτελεστική διευκρίνιση του τρόπου με τον οποίο ολόκληρη η φιλοσοφική παράδοση αναπαράγει την «ανοησία» μιας αστόχαστης απόπειρας εξωτερικής θέασης του κόσμου. Στη βάση αυτής της δραστηριότητας, επισημαίνει ο Μπαλτάς, βρίσκεται η έσχατη συνιστώσα της ανθρώπινης υποκειμενικότητας: η αγαθή βούληση και η εγγενής ηθική της αξία. Η φιλοσοφική στάση του Βιτγκεν-

στάιν εκβάλλει τελικά σε μια έννοια ηθικής ευθύνης χωρίς ηθική: «εν αρχή ην η πράξις» (σ. 263).

Το εύρος των ενδιαφερόντων και η ποικιλία των φιλοσοφικών αφετηριών των συνεργατών του τόμου είναι προφανή. Το πιθανό αυτό μειονέκτημα έχει ωστόσο μετατραπεί σε πλεονέκτημα, αφού είναι σαφές ότι τα κείμενά τους έχουν προκύψει στο πλαίσιο μιας κοινής αναζήτησης (για την οποία η επιμελήτρια μας ενημερώνει ότι έλαβε τη μορφή μεταπτυχιακού σεμιναρίου). Με αυτή την έννοια, η ανά χείρας έκδοση δεν έχει απλώς ως θέμα της το παράδειγμα, αλλά αποτελεί και η ίδια παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο μπορεί να αναπτυχθεί ο διάλογος στους κόλπους μιας κοινότητας στοχαστών που βρίσκεται σε φιλοσοφική εγρήγορση.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΑΝΑΣΑΣ

Διδάσκει Φιλοσοφία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο

BIBΛΙΟΘΗΚΗ - 26/01/2007